

UČEBNICE V LATINSKOM JAZYKU PRE STREDNÉ A VYSOKÉ ŠKOLY V 18. STOROČÍ

KATARÍNA BOKROSOVÁ

Abstrakt: Najznámejšie učebnice pre stredné a vysoké školy v 18. storočí na katolíckych a protestantských školách v habsburskej monarchii a špecifiká medzi územím Čiech, Moravy a Uhorska. Významní autori učebníc v latinskom jazyku na stredných školách a na univerzitách.

Kľúčové slová: Učebnice, stredné školy, vysoké školy, habsburská monarchia, 18. storočie.

Z hľadiska štruktúry a vyučovacieho obsahu bolo vzdelávanie v 18. storočí na celom území habsburskej monarchie podobné, školy boli zriadené predovšetkým katolíckymi alebo protestantskými cirkvami. Rozsiahlejšia reforma vzdelávacieho systému sa začala až v druhej polovici 18. storočia za vlády Márie Terézie (1740–1780) a následne za vlády Jozefa II. (1780–1790). V uhorskej časti monarchie vrátane územia dnešného Slovenska fungovali v tomto období katolícke aj protestantské stredné a vysoké školy. Najviac jezuitských gymnázií v Uhorsku bolo v západnej a severnej časti krajiny, hlavne na území dnešného Slovenska. Najväčšie jezuitské školské zariadenie (gymnázium a univerzita) bolo v Trnave, kde fungovala aj akademická tlačiareň predovšetkým pre potreby školy. Jezuiti sa snažili vyučovanie regulovať a sústredili sa skôr na stredné a vysoké školy. Piaristické gymnáziá v Uhorsku v 18. storočí boli tiež jednotné, štruktúra a vyučovací obsah ich škôl boli podobné ako u jezuitov, okrem gréčtiny, ktorá u piaristov chýbala. Na vyučovacích hodinách používali podobné alebo totožné učebnice ako na jezuitských školách.

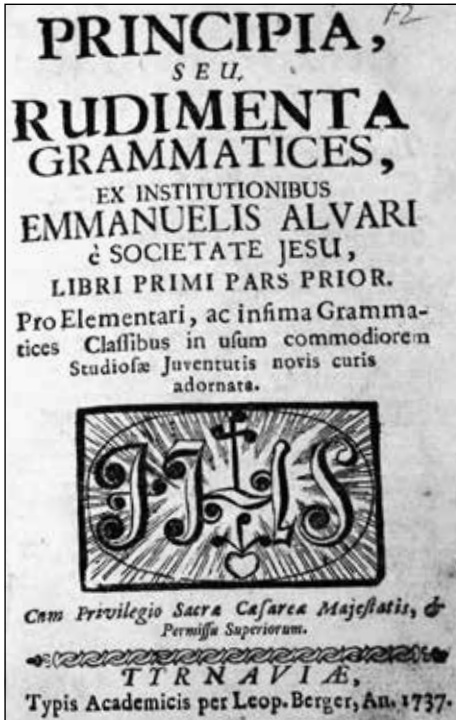
Protestantské školstvo v 18. storočí na území Uhorska fungovalo hlavne v strednej a východnej časti krajiny. V južnejších častiach a na území Sedmohradska pôsobili kalvínske školy (Pápa, Debrecín, Blatný Potok, Kluž), evanjelické školy existovali v západnej a severnej časti krajiny, hlavne na území dnešného Slovenska (veľké evanjelické gymnáziá, neskôr premenované na lýceá, fungovali v Prešove, v Kežmarku, v Bratislave a v Šoproni). Protestantské školstvo nebolo také jednotné ako katolícke, každá škola mala vlastné nariadenia a snažila sa o nezávislosť, aj v používaní učebníc a pomocných príručiek boli nejednotné. Autori učebníc sa inšpirovali hlavne u nemeckých protestantských učencov a pedagógov a často používali učebnice od nemeckých autorov alebo vydávali ich prepracované alebo skrátené verzie.¹

Na území Čiech a Moravy bolo protestantské školstvo v 18. storočí celkom zlikvidované, stredné školy a univerzity boli pod správou katolíckych reholí. Na stredných školách začali postupne zavádzať učebné predmety praktickejšieho charakteru a vo vyučovaní sa stále viac presadzoval nemecký, resp. český jazyk, aby sa stredné školstvo čo najrýchlejšie prispôbovalo požiadavkám priemyselného vývoja.² V Uhorsku v tom čase na stredných školách ešte stále prevládala latinčina, aj keď v prvých dvoch ročníkoch gymnázia sa používal aj materinský jazyk študentov kvôli ľahšiemu osvojeniu základov latinského jazyka.

Štruktúra jezuitského gymnázia bola na celom území habsburskej monarchie podobná, preto sa používali aj rovnaké alebo podobné učebnice od tých istých autorov. Na hodinách

1 MÉSZÁROS, I. *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981, s. 443–582.

2 ŠTVERÁK, V. *Dějiny pedagogiky II*. Praha: SPN 1991, s. 71–72.

Obrázok č. 1: Učebnica latinčiny od M. Alvaria z roku 1737.

Obrázok č. 2: Učebnica frazeológie z roku 1797 s viacjazyčnými ekvivalentmi.

latinského jazyka sa študenti učili hlavne z tradičných učebníc portugalského jezuitu Manuela (Emmanuela) Alvaria (1526–1582). Všetky tri časti latinských učebníc sa používali aj v 18. storočí, tlačili sa v rôznych vydaniach vo Viedni, v Prahe, v Trnave, v Bratislave, v Budíne a v ďalších mestách po celej monarchii. Alvarezove učebnice (*Principia, De constructione octo partium orationis, De syllaborum dimensione...*) sa používali aj niekoľko rokov po zrušení jezuitského rádu v roku 1773. Na osvojenie si starogréckeho jazyka bola učebnica v 18. storočí doplnená výkladom od nemeckého filológa a historika Jakoba Gretsera (1562–1625) (*Institutionum linguae graecae. Liber III. De syllabum dimensione pro schola rhetoricae*). Táto verzia učebnice sa vydávala tiež po celej monarchii, mnoho vydaní vyšlo vo Viedni, v Prahe, v Trnave, v Budíne a v iných mestách.

Na jezuitských školách na území Čiech a Moravy používali aj iné alternatívne učebnice ako dielo J. A. Komenského *Janua linguarum reserata*, ktoré jezuiti viackrát aj sami vytlačili. Piaristi učili tiež z Komenského *Janua* vo vyšších ročníkoch, v nižších triedach sa používalo aj Komenského *Orbis pictus*.³ Na území Uhorska používali Komenského učebnice skôr na protestantských školách, napríklad v Debrecíne *Vestibulum* a aj *Janua linguarum reserata*.⁴

3 BARTUŠEK, V. Lišily se barokní a klasicistní učebnice tvarem nebo obsahem? Několik postřehů na základě fondů knihovny NA v Praze. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska* 2005. Brno, 2006, s. 161–175.

4 MÉSZÁROS, I. *Az iskolaügy története...*, s. 532–534.

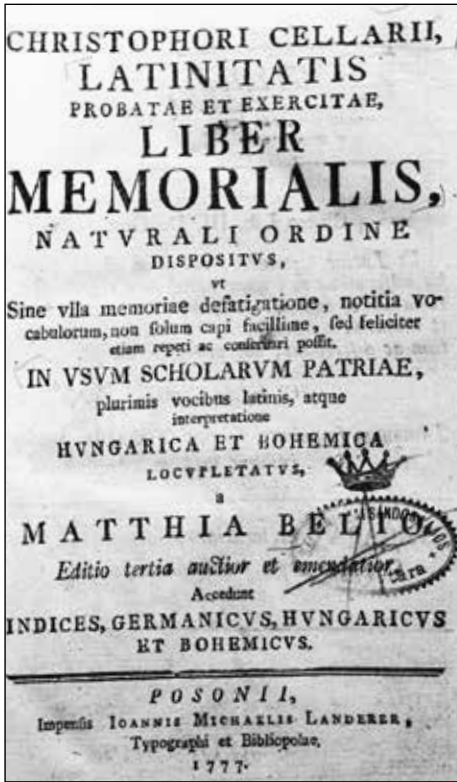
V roku 1735 vyšlo v Trnave tlačou nové nariadenie pre jezuitské školy pod názvom *Instructio privata seu typus cursus annui pro sex humanioribus classibus in usum magistrorum Societatis Jesu editus* od jezuitu Franza Molindesa (1678–1768), ktoré ešte podrobnejšie rozpísalo učivo a určilo výchovné ciele na celom území monarchie. Ako nový vyučovací predmet sa zaviedol dejepis, na ktorom okrem chronológie sa mali zaoberať aj geografiou. Vznikali nové učebnice ako učebnica dejepisu *Rudimenta historica sive brevis...*, ktorá bola rozdelená podľa šiestich ročníkov na šesť častí. Jej autorom bol jezuita a historik Maximilian Dufřene (1688–1768), kniha vyšla v rôznych mestách medzi inými aj v Prahe, v Trnave a v Košiciach. Piata časť *Rudimenta historica* akoby obsahovo nepatrila do rady učebníc pre dejepis, lebo je to geografia, aby študenti pri osvojovaní dôležitých historických udalostí vedeli ich aj zemepisne zaradiť.

Po obsahovej reforme z roku 1735 vychádzali nové vydania niektorých učebníc medzi inými aj Alvarezovej gramatiky v Prahe a v Trnave, nové učebnice rétoriky pod názvom *De arte rhetorica libri tres* od portugalského jezuitu Cypriana Suareza (Soarez, Cypriano de, 1524–1593). Nová učebnica frazeológie od známeho jezuitu, cisárskeho historika a pedagóga Franza Wagnera (1675–1738) pod názvom *Universae phraseologiae latinae corpus* vychádzala v niektorých väčších mestách monarchie a pri zohľadnení regionálnych jazykových zvyklostí a materinského jazyka študentov sa pridávali nemecké, české, maďarské a slovenské ekvivalenty latinských slovných spojení. Francúzsky jezuita, profesor rétoriky pôsobiaci na viacerých európskych univerzitách François-Antoine Pomey (1618–1673) napísal učebnicu na zdokonaľovanie latinčiny *Flos latinitatis*. Vo vydaniach z územia Čiech, Moravy a dnešného Slovenska nájdeme tiež ekvivalenty v rôznych národných jazykoch podľa miesta vydania.

Z protestantských škôl v južnej časti Uhorska bolo najvýznamnejšie školské zariadenie v Debrecíne, ktoré zabezpečovalo vzdelávanie od elementárneho až po vysokoškolské. Vydávali aj učebnice od vlastných profesorov ako napríklad Márton Szilágyi Tönkö (1642–1700), ktorý vo svojej knihe filozofie (*Philosophia ad usum scholarum praesertim...*, 1678) uplatňoval filozofické tézy Reného Descarta (1596–1650). Uznávaný profesor György Maróthy (1715–1744) v rámci modernizovania štruktúry školy a v učebných osnovách navrhuje realizovať v gymnaziálnych triedach určité zmeny, okrem iného aj Komenského *Vestibulum* nahradiť učebnicami od nemeckého profesora rétoriky a dejepisu Christopha Cellaria (1638–1707). Uznávaný profesor, teológ a lekár István Hatvani (1718–1786) svojimi učebnicami z oblasti filozofie, fyziky a matematiky v značnej miere prispel k zvýšeniu úrovne vyučovania na škole (*Introductio ad principia philosophiae solidioris*).⁵

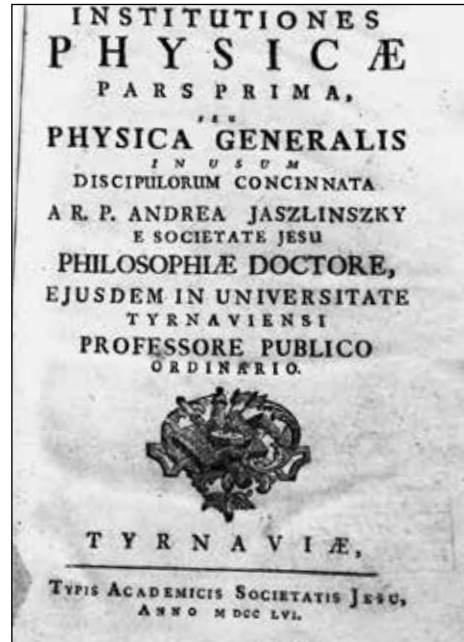
Z evanjelických gymnázií na území dnešného Slovenska malo najväčší ohlas evanjelické gymnázium v Bratislave, kde sa od roku 1714 stal rektorom uznávaný evanjelický kazateľ, pedagóg a polyhistor Matej Bel (1684–1749), ktorý vypracoval návrh na organizáciu školy a nové školské zákony (*Leges scholasticae publica inelyty conventus auctoritate introductae*). Už na prelome 17. a 18. storočia začali používať na evanjelických školách latinskú gramatiku od nemeckého pedagóga Johanna Rheniusa (1574–1639) *Compendium Latinae Grammaticae pro discentibus scriptum*, ktorá vyšla v rôznych vydaniach aj v Levoči, v Košiciach a v Bratislave. Rhenius vypracoval aj malú knižku latinčiny pre začiatočníkov, ktorú prepracoval rektor evanjelickej školy v Trenčíne Michal Mišovič (Mischovit, Missovitz, 1670?–1710) pod názvom *Donatus latino-hungaricus*. Latinsko-česká podoba knižky pod názvom *Donatus latino-bohemicus* vyšla v Bratislave dvojjazyčne v roku 1745 a štvorjazyčné spracovanie v roku 1747, 1776 a 1777. Tieto učebnice vydávali ešte aj v prvej polovici 19. storočia.

5 HATVANI, S. *Introductio ad principia philosophiae solidioris*. Debrecini: G. Kallai, 1757, 304 s.

Obrázok č. 4: Vysokoškolská učebnica fyziky z roku 1756.

Obrázok č. 3: Učebnica latinčiny od Ch. Cellaria doplnená M. Belom z roku 1777.

V dvojrečových vydaniach *Donatus latino-bohemicus* ide viac-menej o slovakizovanú češtinu, jazyková terminológia je ešte neustálená, pri uvedení príkladov v rodnom jazyku autor čerpá skôr zo živého jazyka.⁶ V niektorých ročníkoch používali na vyučovanie latinčiny známe učebnice od Christophu Cellaria. Jeho dielo *Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis* vyšlo vo viacerých vydaniach. Levočské vydanie z roku 1735 bolo doplnené maďarskými a českými ekvivalentmi, ktoré zostavil Matej Bel. Rozsiahly *Liber memorialis* bol Belom skrátenejší pre začiatocné ročníky a doplnený maďarskými a českými výrazmi, vyšiel pod názvom *Primitiva latina ex libro memoriali* v Bratislave (1743, 1766, 1771, 1772), v Debrecíne (1742, 1754, 1773) a v iných mestách, v Košiciach ho v roku 1765 vydali aj jezuiti.

Medzi významnejšími pokrokovejšími autormi učebníc pre protestantské školy v spomínanom období patrí aj Ján Tomka-Sásky (Tomka-Szászky, János, 1692–1762), ktorý bol v rokoch 1747 až 1760 rektorom evanjelického lýcea v Bratislave, kde ako prvý zaviedol vyučovacie predmet dejiny Uhorska. Zdôrazňoval aj dôležitosť vyučovania zemepisu a vo vyšších ročníkoch zaviedol aj matematiku. (*Introductio in orbis hodierni geographicam*, 1748).

6 BLANÁR, V. *Donatus latino-bohemicus* z r. 1745 (J. Rhenia). *Slovenská reč*. 2006, roč. 71, č. 5, s. 257–258.

V rokoch 1750–1751 nakreslil prvý historický atlas a atlas samosprávy *Regnum Hungariae*. Ďalší pokrokový autor učebníc bol Ján Severini (1716–1789), ktorý ako rektor gymnázia v Banskej Štiavnici vyučoval spoločenské a prírodné vedy. Okrem učebníc z oblasti histórie, historickej geografie a svetových dejín napísal aj prvú zoológickú učebnicu v Uhorsku, v ktorej uviedol aj slovenské názvy živočíchov (*Tentamen zoologiae Hungaricae*).⁷

Vysokoškolské vzdelávanie na území Uhorska bolo v prvej polovici 18. storočia v rukách cirkevných reholí. Vyučovanie filozofie na jezuitskej trnavskej a košickej univerzite prebiehalo podobným spôsobom ako v 17. storočí v duchu aristotelovského chápania filozofie. Prvé vážnejšie obsahové zmeny nastali až po roku 1752, keď viedenský cisársky dvor chcel všetky univerzity na území habsburskej monarchie preorganizovať na podobu viedenskej univerzity. Nové nariadenia naliehali na profesorov, aby svoje prednášky vydávali aj knižne. Prvý profesor, ktorý napísal pre svojich študentov učebnicu fyziky, bol Andreas Ádány (1715–1795).⁸ Celú vyučovaciu látku filozofickej fakulty vytlačili v akademickej tlačiarni v Trnave. Andrej Jaslinský (Jaszlinszky, Andreas) (1715–1784) vo svojej dvojdielnej knihe *Institutiones physicae generalis et particularis* (Tyrnaviae, 1757) odsudzuje scholastiku a propaguje fyziku I. Newtona. Ján Ivančič (Ivancsics, János, 1722–1784) napísal učebnice pre teologickú fakultu pod názvom *Institutiones methaphysicae* (1763) a *Institutiones logicae* (1757). Anton Reviczky (1723–1781), ktorý vyučoval filozofiu, matematiku a dejiny cirkvi, napísal viacero učebníc (*Universae metheseos brevis institutio*, *Elementa philosophiae rationalis*, *Elementa philosophiae naturalis*). Tieto základné diela z oblasti logiky, fyziky a metafyziky používali niekoľko desaťročí.

V oblasti filozofie a prírodovedných predmetov sa osvietené názory rozšírili aj na pražskej univerzite, kde významní profesori tejto inštitúcie vydávali svoje učebnice a vedecké diela: z oblasti filozofie Antonín Boll (1721–1792) (*Institutiones philosophiae*, sv. 1–3), z oblasti matematiky a fyziky Josef Stepling (1716–1778) alebo z matematiky a filozofie Kašpar Sagner (1721–1781).⁹

Reformačné úsilia osvietencov, ktorí sa sústreďovali na viedenskom dvore okolo vládkyne Márie Terézie, sa v oblasti vzdelávania na území Uhorska dovŕšili v *Ratio educationis* z roku 1777 a neskôr v prepracovanej verzii z roku 1806.¹⁰ Rozsiahly organizačný poriadok pre školskú sústavu obsahoval nielen podrobný študijný plán a disciplinárny poriadok, ale odporučil aj konkrétne učebnice, ktoré by mali jednotlivé školy používať až kým nevzniknú nové učebnice s modernejším obsahom (Nieupoort, G. H. *De ritibus veterum Romanorum...*; Holle, Ph. J. *Mythologia seu fabulosa deorum historia*; Horváth, J. B. *Elementa physicae*; Bel, M. *Compendium Hungariae geographicum* a *Compendiolum regnorum Sclavoniae, Croatiae, Dalmatiae, Galliciae et Lodomerinae...*; Büsch, J. G. *De Mathesi in utilitatem et commodum vitae civilis*).

Učebnice pre stredné a vysoké školy v latinskom jazyku v prvej polovici 18. storočia svojím obsahom odzrkadľovali predovšetkým zaužívané humanistické názory barokového obdobia, ktoré sa pod vplyvom západoeurópskych pokrokovejších úsilí (filozofické a prírodovedné názory R. Descarta, I. Newtona, Ch. Wolffa) počas storočia postupne menili a snažili sa o nezávislejšie a slobodnejšie zmyšľanie a o odtrhnutie sa od pevných štruktúr či už katolíckej alebo protestantskej cirkvi. Tradičné a dlhodobo používané učebnice od zaužívaných autorov boli od polovice 18. storočia podľa nových školských nariadení a metodických usmerňovaní

7 SEVERINI, J. *Tentamen zoologiae Hungaricae seu historiae animalium, quorum magnam portem alit Hungaria*. Posonii: A. Patzko, 1779, 111 s.

8 ÁDÁNY, A. *Institutiones physicae generalis*. Tyrnaviae, 1744.

9 ŠTVERÁK, *Dějiny pedagogiky II.*, s. 64–65.

10 *Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*. Vindobonae: Trattner, 1777; *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et Provincias eidem adnexas*. Budae: Univ. Hungaricae, 1806.

RATIO
EDUCATIONIS
TOTIUSQUE
REI LITERARIÆ
PER
REGNUM HUNGARIÆ
ET
PROVINCIAS
EIDEM ADNEXAS.

TOMUS I. A/265.

VINDOBONÆ,
TYPIS JOAN. THOM. NOB. DE TRATTNERN,
SAC. CÆS. REG. MAJ. TYPOGR. ET BIBL.
MDCCLXXVII.

Obrázok č. 5: Ratio educationis z roku 1777.

postupne prepracované a zmodernizované. V súlade s vývojom nových osvietenských teórií vznikali aj nové vyučovacie predmety spoločenskovedného a prírodovedného charakteru ako dejepis, zemepis, fyzika, aritmetika, experimentálna fyzika alebo iné prírodovedné predmety. Ku koncu storočia sa vzdelávanie z obsahovej aj štrukturálnej stránky dostáva do súladu s osvietenskými úsiliami štátnej moci a spoločenskej vzdelanosti.

TEXTBOOKS IN LATIN LANGUAGE FOR SECONDARY SCHOOLS AND UNIVERSITIES IN THE 18th CENTURY

Summary: Popular textbooks in Latin language for secondary schools and universities in the 18th century at Catholic and Protestant schools in the Habsburg Monarchy, and some differences between the territory of Bohemia, Moravia, Hungary and Slovakia. Famous authors of textbooks in Latin language at secondary schools and universities.

Key words: Textbooks, secondary schools, universities, Habsburg Monarchy, 18th century.

Mgr. Katarína Bokrosová (*1960)

Odborná pracovníčka vedeckej knižnice zameranej na oblasť výchovy a vzdelávania, zaoberá sa aj historickými knihami hlavne z oblasti pedagogiky a publikuje odborné články. Pravidelne organizuje tematické výstavy historických kníh v Študovni starých tlačí Slovenskej pedagogickej knižnice v Bratislave a poskytuje odborné konzultácie z oblasti staršej pedagogickej literatúry.